

О.В. Галушко

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету

*Человеческая история это история цивилизаций.
Их «уникальная и особенная сущность» заключается в
«длительной исторической непрерывности».*
С. Хантингтон

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

У статті здійснено аналіз цивілізаційних парадигм у сучасній суспільно-політичній науці. Системно досліджено закономірності цивілізаційного підходу до історичного процесу, вивчено особливості матеріалістичного та культурно-історичного напрямку в теорії цивілізацій. Зокрема, проаналізовано сутність поняття глобальна та локальна цивілізація. На основі аналізу процесів глобалізації та політичних змін у сучасному світі дана характеристика ролі історичних спільнот людей – цивілізацій у сучасному світі.

Ключові слова: *глобальна цивілізація, локальна цивілізація, парадигма, матеріалістичний напрям, культурно-історичний напрям, світова політика.*

Одним з найактуальніших наукових завдань суспільно-політичної науки є дослідження впливу цивілізаційних процесів на сферу сучасної світової політики. Людська історія нині вступила в період цивілізаційних змін, великі суперсистеми визначають майбутнє глобалізованого світу. Вплив цивілізацій як соціокультурних одиниць зі стійким набором культурно-генетичних кодів та архетипів є визначальним на долі людства та розвиток міжнародних відносин.

Мета статті обумовлена необхідністю аналізу впливу цивілізаційних факторів на систему сучасних міжнародних відносин. Адже, з точки зору американського вченого С. Хантінгтона, майбутні конфлікти між цивілізаціями – це завершальна фаза еволюції глобальних конфліктів у сучасному світі.

Досліджуючи *теоретико-методологічні підходи* аналізу сучасної світової політики, необхідно виокремити: геополітичний (Х.Дж. Маккіндер, К. Гаусхофер, Н. Спайкмен та ін.), реалістичний (Г. Моргентгау, Р. Арон, Р. Гілпін та ін.) і цивілізаційний підходи (О. Шпенглер, А. Тойнбі, П. Сорокін та ін.) [13, с. 53–54].

Термін "цивілізація" з'являється для визначення певного етапу всесвітньо-історичного процесу в працях А. Фергюссона, Ф. Броделя, М. Вебера, Е. Дюркгейма, О. Шпенглера та ін. Поняття локальних цивілізацій конкретизується в класифікаціях М. Данилевського, А. Тойнбі та ін.

Цивілізація як геологічне явище людської спільноти починає використовуватись у працях В.І. Вернадського, як етап у розвитку етноса – у працях Л. Гумільова та поступово дістає теоретичного розвитку в дослідженнях Б. Зажигаяєва, В. Беха, Ю. Павленка, Ю. Яковця та ін. [2, 3, 5]. Проблема інформаційної цивілізації та особливостям її функціонування присвячені дослідження Д. Белла, Й. Масуди, О. Тоффлера та ін. [6, с. 15-17].

На першому етапі, приблизно III тисяч років після виникнення цивілізацій, контакти між ними, або не існували, або мали обмежений характер. Основними проявами цих контактів були торговельні зв'язки, війни й конфлікти. Цивілізації були розділені простором і часом.

На другому етапі, активно використовуючи здобутки попередніх цивілізацій, починає формуватися західна цивілізація. Від XVI ст. вона розпочинає широкий, поступовий і цілеспрямований вплив на інші цивілізації, джерелом якого стали технічні переваги. Іде процес формування європоцентричного світу.

На третьому етапі проблема взаємодії цивілізацій має матеріалістичне і культурно-історичне підґрунтя [1].

Матеріалістичний підхід до дослідження цивілізацій робить акцент на вивченні економіки, матеріального виробництва, способів хазяйнування та на відносинах, що ними породжуються. Представники цього напрямку (М. Вебер, І. Валлерстайн, Ф. Бродель, К. Маркс, Д. Уілкінсон) духовний фактор пов'язується з типом технології або з характеристиками соціальної основи суспільства.

Шотландський філософ А. Фергюсон розумів цивілізацію як щабель у розвитку суспільства, яка відрізняє людське суспільство від тваринного світу, і те, що відрізняє одне суспільство від іншого. Він виділив три стадії господарського розвитку людства: дикунство, варварство, цивілізація.

Цивілізаційна парадигма Д. Уілкінсона є тотожною соціальній основі суспільства. У його працях цивілізація трактується як соціальна система держави, її центрами є великі міста. Взаємодія між цивілізаціями, на його думку, забезпечується системою соціально-політичних зв'язків великих міст, які є найважливішими чинниками у міжнародних відносинах.

У розумінні В. Каволіса поняття «цивілізація» взагалі слід виносити за межі її соціокультурної основи, цивілізація є певною спільнотою людей, яка може ідентифікуватися чи самореалізуватися лише в системі комунікаційних зв'язків. Необхідною умовою існування і розвитку людської цивілізації В. Каволіс назвав засвоєння нею системи суспільних цінностей (наприклад, прав людини).

У працях «Шок майбутнього», «Доповідь про екоспазм», «Метаморфози влади», «Третя хвиля» Е. Тоффлер обґрунтовує концепцію переходу людства до нового економічного типу – «інформаційної» цивілізації. Дослідник бачив основу цивілізацій в економічному типі суспільства та економічних революціях: аграрній, промисловій та інформаційній, кожна з яких передувала виникненню нового суспільства [14, с. 226].

Промислова революція призвела до створення індустріальної цивілізації, її економічною базою стала ринкова економіка, яка визначила політичну та культурну структуру суспільства. «Систематично поєднуючи між собою мільярди людей, ринок створив світ, у якому ніхто не міг незалежно контролювати свою долю – ні індивід, ні держава, ні культура. Він приніс із собою віру, що інтеграція в ринок – це «прогрес», тоді як самодостатність – це «відсталість». Він був прихильником теорії вульгарного матеріалізму та фактора економічної мотивації, яка є провідною силою в людському житті.

Крах колоніальних імперій у 50–60-х роках XX ст. зробив інформаційну революцію неминучою, оскільки економічна основа індустріального суспільства була зруйнована. Інформаційна хвиля, що розпочалась у 70-х рр. XX ст., призвела до демасифікації суспільного виробництва та різкого зростання значення невиробничого сектору (насамперед, науки та сфери обслуговування).

Унаслідок створення нового економічного базису з'являється нова інформаційна цивілізація. Нова цивілізація формується завдяки глобальним інформаційним мережам, у яких кожен споживач може користуватись інформацією, потрібною лише йому. Сила нової цивілізації полягатиме у володінні знанням та вмінні їх адекватно застосовувати.

Стадіальні теорії цивілізацій визначають її як єдиний прогресивний процес розвитку людства, у якому виокремлюють визначені стадії – локальні цивілізації. Прибічниками такого підходу є, зокрема, російський дослідник Ю. Яковець. Він розглядає цивілізацію як «визначену стадію в циклічному розвитку суспільства в

цілісності елементів, що її складають». Найпоширеніше виокремлення 7 світових циклів-цивілізацій, об'єднаних в три суперцикли.

Перший суперцикл – період становлення суспільства. Його епіцентри – Єгипет, Месопотамія, Греція, Рим, Індія та Китай. Це неолітична цивілізація (до V тис. до н.е.), ранньокласова цивілізація (до другої половини II тис. до н.е.), антична цивілізація (до середини V ст. н.е.).

Другий суперцикл – період зрілості суспільства. Його епіцентри – Західна Європа та Північна Америка. Це середньовічна цивілізація (до середини XIV ст.), передіндустріальна цивілізація (до кінця XVIII століття), індустріальна цивілізація (до другої половини XX ст.).

Третій суперцикл – постіндустріальна цивілізація, розпочинається з другої половини XX століття. Його епіцентри – Японія, США, Китай, нові індустріальні країни [7, с. 117].

У межах даного підходу цивілізація розглядається як визначений ступінь у розвитку суспільства і культури і, тим самим, є протиставленою дикунству та варварству. Предмет уваги – не один, будь-який бік людського буття, а сукупність усіх форм життєдіяльності того чи іншого суспільства – матеріальних, моральних, ідейних, культурних, релігійних. Така сукупність може розглядатись як цивілізація в глобальному чи локальному розумінні.

Узагальнюючи різні підходи до визначення категорії цивілізація, доходимо висновку, що під цивілізацією в глобальному розумінні найчастіше передбачається вища стадія розвитку суспільства.

Світова цивілізація – це вся сума позитивних досягнень людства, прогресивний поступальний розвиток світу, великий етап на шляху розвитку людства як єдиної планетарної системи; це періодична зміна поколінь локальних цивілізацій; нормативне розуміння певного соціального порядку, під яким найчастіше мається на увазі саме західна модель.

Теоретики локальних цивілізацій М.Я. Данілевський, О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі вивчали великі спільноти, що склались історично, займали певну територію, мали обмежений період життєдіяльності та власні особливості соціально-економічного і культурного розвитку [4, с. 115].

Дослідник А. Тойнбі нарахував сорок сім локальних цивілізацій трьох поколінь і п'ять живих цивілізацій початку XX століття, до яких зараховуємо – західну, православно-християнську, ісламську, індуїстську, далекосхідну, за основу класифікації взявши насамперед належність до тої чи іншої релігії. На його думку, цей розвиток виглядав так: примітивне суспільство; вища цивілізація першої генерації; вища цивілізація другої генерації; вища вселенська церква; вища цивілізація третьої генерації.

У праці «Дослідження історії» він категорично заперечив ідею про єдність цивілізацій, аргументом на захист цієї думки є те, що «західна цивілізація накинула сітку своєї економічної системи мало не на цілий світ, й економічна уніфікація на західний кшталт спричинила, на цій основі, й політичну уніфікацію».

Світ складається з порівняно великої кількості самодостатніх цивілізацій, між якими досить мало спільного. Спочатку А. Тойнбі виділяв 21 цивілізацію, але пізніше зменшив їх кількість до 13. Кожна цивілізація розвивається самостійно та проходить при цьому стадії: виникнення, зростання, надламу й розкладу. Процеси розвитку цивілізацій не відбуваються паралельно, що є основною причиною нерівномірності світового розвитку, узалежнення й підкорення одних народів іншими [10, с. 201].

Професор Гарвардського університету С. Хантінгтон досліджував роль цивілізаційного чинника в міжнародних відносинах і стверджував, що класична теорія міжнародних відносин логічно пояснювала міжнародні відносини до кінця XX ст. Однак після руйнування біполярної системи, рівень конфліктогенності сучасної системи міжнародних відносин підвищився, «держави співпрацюють і створюють союзи з

державами з подібною культурою і частіше бувають у конфлікті з країнами з інших культурних кіл».

Основна гіпотеза С. Хантінгтона полягає в тому, що в сучасних міжнародних зносинах відносини конфлікту чи співпраці між державами визначаються культурною ідентичністю суспільства. Широкі маси населення, розчаровані в ідеології, повертаються до таких своїх фундаментальних основ, як релігія, мова, історія, суспільні цінності й традиції, інституції [11, с. 312].

Використовуючи цивілізаційні критерії особливості розвитку духовної культури та релігії великих соціокультурних спільнот, він виділив дев'ять великих цивілізаційних суперсистем: західну (атлантичну), православну (східнослов'янську), ісламську, китайську, індуїстську, латиноамериканську, африканську, японську, буддистську.

Самюель Хантінгтон стверджував, що змістовне наповнення сучасних міжнародних відносин у боротьбі та суперництві між цими цивілізаціями, а майбутнє – у зіткненні між атлантичною цивілізацією, з одного боку, та ісламською й китайською – з другого. Він досить песимістично оцінював перспективи західноєвропейської цивілізації, незважаючи на те, що нині США та країни Західної Європи продовжують домінувати, тим не менше «їх участь у світовій політичній, економічній і військовій могутності знижується порівняно з іншими цивілізаціями».

У XXI ст., на його думку, міжнародна система складатиметься з найрозвиненіших держав, навколо яких групуватимуться інші держави, що належать до одного типу цивілізації. Він стверджує, що нові лінії розподілу географічного простору між світовими цивілізаціями у XXI ст. стануть зонами надзвичайно гострих і кривавих конфліктів, які відбуватимуться на периферії прівняно замкнених і ворожих одна одній цивілізаційних підсистем.

Отже, теоретичні розробки С. Хантінгтона полягають у тому, що в XXI ст. цивілізаційні фактори будуть відігравати найважливішу роль у формуванні світової політики, яка стає багаточивілізаційною. На локальному рівні – це політика етнічності, на глобальному – це політика цивілізацій.

Російський дослідник М.Я. Данілевський визначав цивілізації як культурно-історичні типи, головним критерієм яких він вважав не релігію, а неповторний шлях розвитку. У його переліку, який складався з дванадцяти культурно-історичних типів, звичайно, виокремлюється і слов'янський, до якого він зараховував і Україну.

Крім того, його дослідження «Росія та Європа» вважається засновницьким у цивілізаційному підході до історичного процесу. На думку М.Я. Данілевського, головними суб'єктами історичного процесу є не держави або нації, а культурно-історичні типи. Він наголошував на принципових розбіжностях Росії та Європи. Головне завдання зовнішньої політики Росії – розвиток «слов'янського культурно-історичного типу». Пізніше цей принцип – зона впливу однієї цивілізації – набув назви «великого простору» [4, с. 567].

Український дослідник Ю. Павленко виокремлює декілька цивілізаційних ойкумен, пов'язуючи їх семантику з традиційним релігійним світоглядом і макрорегіоном, де цей світогляд домінує: Макрохристиянський світ у складі Західноєвропейсько-Північноамериканського, Латиноамериканського та Східноєвропейсько-Євразійського цивілізаційних блоків (до складу якого зараховуємо Україну), Мусульманську, переважно Західноазійсько-Північноафриканську ойкумену, Південноазійську – Індуїстсько-Південнобуддійську, Східноазійську або Далекосхідну – Конфуціансько-Північнобуддійську ойкумени.

Цивілізаційна концепція російського дослідника Ю.В. Яковця складається із синтезу теорії А. Тойнбі та марксизму. Він виокремив чотири покоління локальних цивілізацій: перше – неолітичні; друге – рабовласницькі; третє – феодальні; нарешті, четверте покоління локальних цивілізацій – постіндустріальна фаза розвитку локальних цивілізацій.

Головні особливості дванадцяти цивілізацій четвертого покоління, більшість з яких ще перебувають на стадії формування, можна узагальнити так: посилення диференціації, порівнюючи з цивілізаціями третього покоління. Наприклад, Західна цивілізація поділяється на материнсько-західноєвропейську; дочірні – північноамериканську, латиноамериканську, океанічну, далекосхідну, китайську, японську та буддійську. У складі далекосхідної цивілізації виокремлюються китайська, японська, можливо буддійська. Продовжують існувати індійська і мусульманська цивілізації. Євразійська цивілізація перебуває на стадії розпаду. Східноєвропейська цивілізація (до якої він зараховує й Україну), ще остаточно не сформувалась, дрейфує від євразійської до західноєвропейської. У стані кризи перебуває африканська цивілізація.

Отже, серед соціокультурних феноменів сучасного світу виокремлюються стійкі системи. Вони перетинають кордони соціальних утворень, не збігаються з національними або державними ареалами. Цивілізації значною мірою визначають основні прояви соціокультурного життя, а їх особливості визначають характер і стан відносин між ними.

Локальні цивілізації не є чимось нерухомим. Вони проходять декілька стадій розвитку – зародження, розквіт, розклад і загибель. Тривалість існування цивілізації різними вченими визначаються по-різному, але приблизно в межах 1–1,5 тис. років. Набувають поширення ідеї щодо поліциклічності історичного процесу – кожна цивілізація, кожен період її розвитку мають рівну тривалість, яка періодично повторюється. Локальні цивілізації мають власний, відмінний від загальносвітового, ритм розвитку. Водночас існує й інший підхід, згідно з яким цей ритм більш-менш синхронізований з ритмом світових цивілізацій.

Суміжні цивілізації синхронізуються в своїй динаміці. Виокремлюються такі групи синхронних цивілізацій: середземноморсько-близькосхідна; азійська; західноєвропейська; американська; африканська; східноєвропейські та північноазійські локальні цивілізації.

Локальні цивілізації відображають культурно-історичні, етнічні, релігійні, економіко-географічні особливості країни, або групи країн. За визначенням російської дослідниці Л.І. Семеннікової, *цивілізація* – це спільнота людей, які мають спільні фундаментальні основи ментальності, спільні основоположні духовні цінності та ідеали, а також стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі. Під ментальністю в даному контексті розуміється наявність у людей того чи іншого суспільства спільного розумового інструментарію, психологічної основи, яка дає їм змогу по-своєму сприймати й усвідомлювати світ і самих себе [8, с. 234].

Однією з головних проблем сучасної світової політики є проблема взаємодії цивілізацій і характеру її впливу на міжнародні відносини. Дослідження історії людства та історії міжнародних відносин вимагає з'ясування, що є елементом світобудови в соціальному плані. Очевидно, що таким елементом є певні історичні спільноти людей. Традиційно як така спільнота розглядалися держава. На сучасному етапі найпоширенішим стає підхід, коли в цій якості виступають цивілізації.

Література

1. Афанасенко И.Д. Есть ли будущее у русской цивилизации? / И.Д. Афанасенко. – СПб. : Питер, 2007. – 384 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; [пер. с англ. д-ра эконом. наук В.Л. Иноземцева]. – М. : Академия, 2004. – 788 с.
3. Гумилев Л.Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации / Л.Н. Гумилев. – М. : Мысль, 1989. – 764 с.
4. Данилевский Н.Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германско-Романскому / Н.Я. Данилевский. – М. : Эксмо : Алгоритм, 2003. – 639 с.

5. Зажигает Б.В. Большое Черноморье – ворота в Евразию / Б.В. Зажигает // Центральная Азия и Кавказ. – 2011. – Т. 14. – Вып. 2. – С. 1–21.
6. Мартинюк Є.Є. Генезис інформаційної цивілізації 2001 год: Автореф. дис... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 / Є.Є. Мартинюк; Запоріж. держ. ун-т. — Запоріжжя, 2001. — 20 с.
7. Павленко Ю. История мировой цивилизации / Ю. Павленко. – К., 2002. – 234 с.
8. Семенникова Л.И. Россия в мировом сообществе цивилизаций / Л.И. Семенникова. – Брянск : Курсив, 1999. – 558 с.
9. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин ; [под. ред. А.Ю. Согомонова]. – М. : Политиздат, 1992. – 544 с.
10. Тойнби А.Дж. Постигание истории / А.Дж. Тойнби ; [пер. с англ. Е.Д. Жарикова]. – М. : Айрис Пресс, 2006. – 640 с.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; [пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
12. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 1 : Образ и действительность / О. Шпенглер ; [пер. с англ. Н.Ф. Гарелина]. – Новосибирск : ВО «Наука», 1993. – 592 с.
13. Яковец Ю.В. История цивилизаций / Ю.В. Яковец. – М. : ВладДар, 1995. – 459 с.
14. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. – N.Y. : Bantam Book, 1991. – 544 p.

The article analyzes the civilization paradigms in contemporary social and political science. Regularities of the civilization approach to the historical process were researched systematically and the features of the materialist, cultural and historical trends in the theory of civilizations were studied. In particular, the essence of the concept of global and local civilization was analyzed. The historical role of communities of people i.e. civilization in the modern world was described on the basis of the analysis of globalization processes and political changes in today's world.

Key words: global civilization, local civilization paradigm, materialistic direction, cultural and historical trend, the global policy.

В статье осуществлен анализ цивилизационных парадигм в современной общественно-политической науке. Системно исследованы закономерности цивилизационного подхода к историческому процессу, изучены особенности материалистического и культурно-исторического направления в теории цивилизаций. Проанализирована сущность понятия глобальная и локальная цивилизация. На основе анализа процессов глобализации и политических изменений в современном мире дана характеристика роли исторических общностей людей – цивилизаций в современном мире.

Ключевые слова: глобальная цивилизация, локальная цивилизация, парадигма, материалистическое направление, культурно-историческое направление, мировая политика.